

zlomové okamžiky

1948: Vítězný únor

František Čapka, Jitka Lunerová

Cesta k převratu

KDO?
KDE?
KDY?
PROČ?

C PRESS

1948

František Čapka, Jitka Lunerová

1948: Vítězný únor

Cesta k převratu

 P R E S S

Brno
2012

1948: VÍTĚZNÝ ÚNOR

Cesta k převratu

Doc. PhDr. František Čapka, CSc. (Úvodní slovo, Kap. I., II., III., IV., Chronologie)

Mgr. Jitka Lunerová (Kap. V., VI.)

Odpovědný redaktor: Mgr. Tomáš Krejčířík

Odborná korektura: doc. PhDr. Josef Harna, CSc.

Jazyková korektura: Mgr. Tomáš Krejčířík

Sazba a obálka: Karel Hána

Technický redaktor: Radek Střecha

Zdroje fotografií: Archiv autorů, ČTK – 111, 113, 115, 118, 124, 127, fotografie na obálce, Wikipedia – 11, 83

Objednávky knih:

www.albatrosmedia.cz

eshop@albatrosmedia.cz

bezplatná linka 800 555 513

ISBN 978-80-264-0089-9

Vydalo nakladatelství Edika v Brně roku 2012 ve společnosti Albatros Media a.s. se sídlem Na Pankráci 30, Praha 4. Číslo publikace 16 507.

© ČTK (foto) 2012

© Albatros Media a.s. Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být kopírována a rozmnožována za účelem rozšiřování v jakékoli formě či jakýmkoli způsobem bez písemného souhlasu vydavatele.

1. vydání

Obsah

Úvodní slovo	4
I. Politika odčinění Mnichova	7
Představy o poválečné podobě Československa	8
Národní stát Čechů a Slováků	15
Porážka nacismu a obnova republiky	17
II. Lidově demokratický režim – vnitropolitický vývoj	27
Mocenskopolitické změny	28
Stranicko-politická struktura	38
Změny v ekonomicko-sociální sféře	46
III. Osudy národnostních menšin	55
IV. Parlamentní volby 1946	71
V. Rok rozporuplné spolupráce – 1947	79
Rozdělený svět	80
Domácí těžkosti	85
Marshallův plán	92
Slovenský podzim	99
VI. Únor 1948	107
Únorová krize „den po dni“	108
Únor 1948 – puč nebo převrat?	120
Důsledky února 1948 pro další vývoj Československa	123
Reflexe únorových událostí v literatuře a ve filmu	133
Chronologie významných událostí vedoucích k únoru 1948	140
Seznam medailonků, mapek a ukázek z dokumentů	145
Seznam použitých pramenů a literatury	147

Úvodní slovo

Šesti únorovým dnům roku 1948 předcházela složitá a převratná necelá tři poválečná léta tzv. třetí republiky. Před nastolením systémem lidové demokracie stálo nepřehledné množství problémů, které chtěla společnost řešit, a to zejména v počáteční fázi plné euforie z nabyté svobody. A třebaže se oficiálně deklarovala právní kontinuita třetí republiky s první republikou, nabývalo poválečné Československo řady rysů, které se této vizi značně vzdalovaly, ať už se jednalo o vnitropolitické uspořádání nebo o zahraničně politickou orientaci. Zkušenosti z let po roce 1918, zejména pak z její závěrečné fáze poznamenané tragickou mnichovskou dohodou, následným vznikem protektorátu a samostatným slovenským státem, posilovaly vědomí a závazek poválečné politické reprezentace zabezpečit samostatnost obnoveného společného státu. Ke konci války si obě odbojové koncepce (demokratická i komunistická) a také většina veřejnosti nepřály obnovu předmnichovské republiky s roztržštěným systémem politických stran, nestabilními vládami a častým sociálním napětím.

Osvobození v roce 1945 vnímala česká i slovenská společnost jako konec „křížové cesty“, kterou musela od Mnichova projít; z těchto trpkých zkušeností byl její pohled upřen do budoucnosti, přičemž kyvadlo společenských nálad se během války značně vychýlilo doleva (a to nejen v Československu). Představa prezidenta E. Beneše, jako hlavního tvůrce její zahraničně politické orientace, se v průběhu válečných let pod tlakem vnější mezinárodní situace, kdy prakticky neměl jinou alternativu, než akceptovat, že Československo se ocitne v tvořící se sovětské sféře vlivu, zformovala do podoby, která předpokládala, že Sovětský svaz bude tvořit hráz proti možnému novému německému pronikání na východ. Vize Československa jako „mostu mezi Východem a Západem“ zapadala do jeho představy politiky odčinění Mnichova. I většina dalších demokratických politiků si po mnichovských zkušenostech nepřála jednostrannou orientaci na Západ a zastávala potřebu spojenectví se SSSR. Avšak oč slably prozápadní vazby, o to více sílily tlaky na převedení Československa do sovětské mocenské sféry, a tím se také zužoval prostor pro plnou obnovu demokratických poměrů ve společnosti. Tyto pohyby stále více dostávaly konfrontační charakter, tak jak sílil tlak ze strany komunistů na prosazení jejich strategického cíle – realizaci sovětského modelu socialismu v Československu.

Po vstupním zamyšlení nad těmito otázkami jsme se pokusili nabídnout pohled na přechodné období mezi dvěma totalitními systémy a podat obraz překotných politických, ekonomických a sociálních změn, které se odehrávaly na pozadí rodícího se rozporu mezi Západem a Východem. Představené výrazné změny připravovaly půdu pro nástup totalitního komunistického státu. Právě přibližovaná problematika jednotlivých oblastí života poválečné společnosti nám umožnila nahlédnout do autentické atmosféry tehdejší doby a pokusila se najít kořeny února 1948. Přitom je třeba si klást otázku: Co vedlo k tomu, že generace vychovaná v duchu masarykovského humanismu, bohatší o zkušenosti trpké válečné reality a následně vyvedená do ovzduší plného optimismu a radosti, přistoupila na „nový život plný budovatelského

nadšení“? Snad to byla snaha dát naší zemi nový a lepší společenský systém. U občanů převažovaly ideály a naděje v lepší zítřky. „Vítězný únor“ přece nespadol z nebe, nebyl nám importován z Marsu.

Komunistům k naplnění jejich cílů napomáhala řada objektivních i subjektivních faktorů: nebyli spojováni s mnichovskou tragédií, měli za sebou činnost v odboji a silnou podporu ze strany SSSR jako jedné z vítězných mocností, obezřetně dokázali formulovat politické a sociálněekonomické požadavky, příživovali se na vlně antiněmeckého nacionalismu, byli organizováni v politické straně s přísnou stranickou kázní i vysokou aktivitou většiny členů a funkcionářů a dokázali se mistrně pohybovat jak v parlamentě, tak i „na ulici“; komunisté přesně věděli, co chtějí. Národní frontu považovali jen za dočasnou koalici, do níž vstoupili proto, aby svým stranickým spojencům zlomili vaz. Naproti tomu nekomunistické strany v ní viděly vhodnou půdu pro hledání kompromisů. Komunistům se jejich strategie vydařila jen a jen proto, že liberální demokraté byli trestuhodně naivní, jak v případě smlouvy s SSSR, tak při své vlastní sebevražedné koalici s komunisty. Nevěděli (anebo nechtěli vědět), že komunistická strana nebude sdílet politickou moc s nikým a že jí jde vždy o otázku, „kdo s koho“, nikoli o parlamentní spolupráci. Komunistická strana postupovala parlamentní cestou, jen dokud se jí to hodilo, přitom zároveň měla v záloze připravenou mimovolební a mimoparlamentní akci. Nekomunistické strany na druhou možnost nebyly připravené, byly povětšinou vnitřně nesourodé a rozpolcené, trpěly generačními problémy a značně nejasnými koncepcemi.

Komunisté v letech 1945–1948 praktikovali styl politické práce, kterou lze označit za „řízenou demokracii“; řídili ji tak, až ji ovládli, takže demokraté neměli šanci prosadit svá vlastní pravidla. Demokratickou republiku ztratili ve značné míře svou vlastní vinou, což si nedokázali přiznat. V poválečném Československu neexistovalo žádné hnutí na obranu demokracie, Národní fronta a priori takové snahy paralyzovala. A protože demokraté byli tak neschopní, že nedokázali přiměřeně reagovat na iniciativu svých konkurentů, stala se komunistická ideologie takovou silou, že si mohla dovolit přesně to, nač ještě nestačila v roce 1945: zlikvidovat své politické odpůrce a samotné demokratické zřízení. Přesně k tomu jim pomohla koalice s demokraty – Národní fronta. Nekomunističtí ministři v únoru 1948 ani přesně nevěděli, jak účinně táhnout na politické šachovnici. Navíc ani netušili, že nemají šanci vyhrát. Demokraté reprezentovali hodnoty, které „zpráchnivěly“. Jejich protihráči – komunisté – byli předem odhodláni smést figurky se stolu, kdyby jim hrozil mat. Měli víru, která však ve svých důsledcích byla zlá. Únorová demise byla vyvrcholením neschopnosti Benešových přívrženců, ať patřili ke kterékoli straně. Když odvolali svou účast na Marshallově plánu (místo aby vyvolali vládní krizi), prohráli svou poslední šanci. Vlastní převrat měl specifický průběh: formálně byly zachovány všechny instituce demokratického státu (prezident, ústava, parlament, vláda), byly však mimoústavními prostředky vyřazeny z vlivu na řešení politické krize. Únor byl výsledkem historického procesu spolupráce demokratů s komunisty, výsledkem kapitulantského myšlení demokratů před hrozbami komunistů, nastolením totalitní „diktaury proletariátu“, završením dobrovolné sovětizace a osudovým zlomem v dějinách českého a slovenského národa ve 20. století. Přitom pro značnou část společnosti představoval (z jejich pohledu) správnou volbu a dobro. Řadu těch, kteří předtím nebyli „nic“, udělal „něčím“, dal jim důstojnost. To je objektivní fakt. Význam února 1948 spočívá v jeho následné varovné hodnotě. Únor se stal draze vykoupenou zkušeností – dokladem o selhání tehdejší československé občanské společnosti a demokratické politické kultury, byť proběhl za podpory značné části této společnosti a v podstatě v mezích formální legality.

Obraz let 1945–1948, tohoto jakéhosi „demokratického meziobdobí“, našel odraz v nepřehledném množství odborné historické literatury, která je poznamenána dobou, tedy politickou a ideologickou tendenčností. Při realizaci této práce, která se snaží širší občanské veřejnosti nabídnout komplexnější odpovědi na stále palčivé otázky tohoto složitého poválečného období, jsme se pohybovali na pomezí pojmů lidová demokracie a totalita; vzhledem k dobovému užívání označení lidová demokracie, jsme se přiklonili k tomuto pojmu.

I. Politika odčinění Mnichova

Přiblížení situace v letech druhé světové války, kdy se z tragické zkušenosti Mnichova postupně vyhraňovaly jak cíle čs. odboje, tak o obrysy budoucího poválečného uspořádání nové republiky

Čím se vyznačovalo úsilí československé londýnské politické reprezentace v letech války?

Jak lze charakterizovat postoje Spojenců k Benešově vizi na podobu poválečného uspořádání ČSR?

Co předpokládalo naplnění ideje čs. státu jako státu Čechů a Slováků?

Které skutečnosti z konce války signalizovaly v české společnosti výrazný posun doleva?

Představy o poválečné podobě Československa

Vyhlášení samostatného slovenského státu 14. března 1939 a o den později (15. března) hitlerovská okupace zbytku Čech a Moravy násilně ukončilo necelých šest měsíců po Mnichově existenci tzv. Česko-Slovenska. Skončil deprimující čas „druhé republiky“, čas hořkých výčitek i zklamání. Na jedné straně došlo ke vzniku na Čechách nezávislého slovenského státu, a na druhé straně vznikl Protektorát Čechy a Morava.

Během let druhé světové války se postupně vyhraňovaly jak cíle československého odboje, tak i obrysy budoucího poválečného uspořádání nové republiky. Vyrůstaly z tragických zkušeností podzimu 1938 („trauma“ nebo též „komplex Mnichova“) i z let následné okupace a lze je označit jako politiku „odčinění Mnichova“; Mnichov byl doslova „největším propadem“ českých novodobých dějin. U zrodu tohoto „odčinění“ stál jako „duchovní otec“ a důsledný jeho prosazovatel **dr. Edvard Beneš**. Od svého odchodu do exilu v říjnu 1938 považoval za cíl svůj i celého odbojového exilu právě potřebu napravit důsledky Mnichova, odstranit tuto „jizvu“, vymazat Mnichov se všemi jeho dopady. Mnichov otřásl Benešovými zahraničně politickými východisky. Uvědomil si, že sebelepší světová organizace nezajistí jeho státu trvalou bezpečnost, a že navíc důsledná aplikace univerzálních principů (jako například práva národů na sebeurčení) může jít proti čs. zájmům.

Zárodky těchto Benešových úvah prošly za šest válečných let mnohými změnami. Ukazovalo se, že „mnichovské brýle“, které politikové nasadili sobě i společnosti, zotřouvaly sice pohled do nedávné minulosti, avšak současně zatemňovaly výhled do budoucnosti. Novou podobu získávaly zejména **po červnu 1941** (vstupem Sovětského svazu do války), kdy se s touto koncepcí ztotožňoval i druhý odbojový proud – komunistický, který se do té doby jednoznačně nevyslovil pro obnovu Československa, protože zůstával dezorientován přístupem Moskvy v hodnocení probíhající války. Teprve po červnu 1941 komunisté prohlásili obnovu Československa za hlavní cíl své odbojové aktivity, Beneše uznali za prezidenta a jeho vládu v exilu za jediného reprezentanta státu (své zástupce však do ní nevyslali).

Úsilím Benešovy reprezentace bylo odstranit vše, co vedlo k rozbití Československa, a zabezpečit dostatečnou garanci nově obnoveného státu v předmnichovských hranicích. V zahraničně politické oblasti šlo zejména o **vybudování bezpečnostního systému** proti případné německé hrozbě (orientací na spojenectví se Sovětským svazem, využívané k nátlaku na Západ) a ve vnitropolitické oblasti měly být přijaty zásady, jež by vyloučily opakování Mnichova (nové uspořádání národnostních poměrů, zjednodušení politického systému a nezbytné ekonomicko-sociální změny).

Vedle snahy o zformulování zřetelnějších vizí poválečného mezinárodního „ukotvení“ Československa se **londýnský exil** soustřeďoval na promyšlení poválečného vnitropolitického uspořádání. Zpočátku převažovaly představy domácí rezistence představované *Petičním výborem Věrní zůstaneme* (PVVZ), navazující

na činnost Petičního výboru z května 1938 (*Manifest na obranu republiky*). Jeho ideový program z podzimu 1941 si kladl za cíl vytvoření státu s novým sociálním a politickým obsahem. PVVZ sdružoval většinou socialisticky smýšlející, zejména mladé lidi, převážně ze sociální demokracie a odborů, spolupracující s bývalou prvorepublikovou Dělnickou akademií. Toto hnutí se neorientovalo na ozbrojený boj, ale spíše na posilování národního uvědomění, na rozšiřování a sjednocování odboje a zejména na přípravu „nových pořádků po válce“.

Z programu PVVZ Za svobodu. Do nové Československé republiky

Kap. III. Politický život v obnovené republice

Republika československá musí být i napříště státem jednotným, t. j. s jednotnou vládou, státní správou a s jednotným a jediným zákonodárstvím... Speciální nároky slovenské budou zajištěny náležitým podílem Slováků na ústřední správě... volena bude jen jedna sněmovna s mocí zákonodárnou... pro dřívější politické strany nebude návratu...

Kap. IV. Věci hospodářské a sociální
Zásady dosavadního řádu selhávají před složitostí moderního hospodářského života: z převahy peněžního kapitálu, z podnikatelských monopolů, z bezplánovitého vedení výroby, z neracionálně prováděné racionalizace vznikají hospodářské krize s armádami nezaměstnaných... Je hanbou společnosti, že nedospěla ještě ani tak daleko, aby všichni lidé měli lidsky důstojně co jíst, čím se šatit a kde bydlet... Plán demokratisace hospodářského života... předpokládá typ smíšeného hospodářství, v němž vedle úseku kolektivního má ... své místo hospodářská činnost individuální s vyloučením všech soukromých monopolů...

zajímavost

V projevu (u příležitosti zahájení třetího období činnosti Státní rady) se věnoval Beneš i problematice možné poválečné federace či konfederace; o projektu poválečného „soustátí“ čs.-polského bylo jednáno od podzimu 1939 v Paříži a následně pak v Londýně, kde také došlo 19. ledna 1942 k podepsání společné deklarace. Původní projekt měl nahradit tripartitní čs.-polsko-sovětskou aliancí. Avšak vzhledem k hluboké sovětsko-polské roztržce, vyvolané především odhalením katyňského masakru, z ní zůstalo jen torzo. Koncem dubna 1943 došlo dokonce k přerušení diplomatických vztahů mezi exilovou polskou vládou a Sověty. Čs. diplomacie se snažila zachovávat v polsko-sovětském sporu neutrální postoj. Tím byly Benešovy vize o poválečném uspořádání střední Evropy vážně otřeseny. Představu stabilizační koncepce střední a jihovýchodní Evropy podporovala zejména britská diplomacie, která vedle uvedeného čs.-polské konfederace přišla i s modelem jugoslávsko-řeckého soustátí.

Ze 137 stran tohoto textu stojí za povšimnutí ještě závěrečná kapitola s názvem *Za svobodné Československo v nové Evropě*, kde se zdůrazňovalo, že „osvobození národní jde ruku v ruce s osvobozením sociálním, revoluce politická s revolucí sociální“; s odvoláním na Masaryka se zde uvádělo, že „budoucnost Evropy je otázkou sociální“.

Od druhé poloviny roku 1942 se rozhodující role při formování představ poválečné podoby Československa přeusouvala do zahraničí, přičemž se projevovalo soupeření představ exilu londýnského a moskevského. Zásadní rysy tohoto konceptu představil prezident Beneš v obsáhlém programovém expoze nazvaném *Rok odčinění Mnichova* před Státní radou v Londýně 12. listopadu 1942, v němž mj. ocenil smlouvu britsko-sovětskou z 26. května 1942, kterou označil „za druhý pilíř pro poválečnou mírovou politiku Evropy a světa“. Právě v souvislosti s tím rozvinul myšlenku spolupráce demokratické Evropy se Sovětským svazem, čímž prý dojde k rovnováze sil znamenající, že i politické režimy se budou sblížovat nebo alespoň navzájem respektovat. V překlenutí rozporu mezi Východem a Západem viděl strategickou nutnost, neboť, „kdyby tento rozpor trval i po druhé světové válce, došlo by znovu buď přímo k nové světové katastrofě, nebo pro nás k nějakému novému Mnichovu ve zcela nové formě, a po něm opět ke katastrofě“. Hlavní smysl spolupráce demokratické Evropy a SSSR viděl Beneš v možnosti definitivního zastavení německé výbojnosti, a to jak Drang nach Osten, tak Drang nach Westen.

Je skutečností, že větší pochopení pro tuto koncepci nacházel Beneš v Moskvě než, jak by se dalo předpokládat, v Londýně. Západní velmoci – **Velká Británie a Francie** (představovaná londýnským de Gaullovým *La France libre*) – oddalovaly odvolání Mnichova a vyslovovaly spíše výhrady k přeměně Československa jako národního státu Čechů a Slováků. V **USA** sice našel Beneš za květnové návštěvy v roce 1943 podporu pro své aktivity, avšak spíše se jednalo o morální než faktickou podporu, neboť Spojené státy se svým izolacionismem byly ještě dosti vzdálené evropské politické realitě. Naproti tomu **Sovětský svaz** (nezúčastněný v Mnichově) podporoval Benešovu politiku odčinění Mnichova a posléze souhlasil i s vytvořením ČSR jako „čistého“ národního státu; tuto podporu na mezinárodním fóru hodlala však Moskva v příhodnou dobu náležitě zúročit.

A tak dr. E. Beneš, jako duchovní otec a uznávaná „hlava“ odboje, postupně začal sázet na „**moskevskou kartu**“ a hodlal poválečnou ČSR svázat se Sovětským svazem. V tomto jeho postoji ho utvrzoval i fakt, že mezi našimi a sovětskými představiteli se projevovala názorová shoda na řešení mnohých otázek střední Evropy, což dokazovaly červnové rozhovory v roce 1942 mezi Benešem a Molotovem a zejména pak moskevská jednání v prosinci 1943. Moskva navíc zdůrazňovala, že počítá s poválečným Československem jako s „nejkonstruktivnějším prvkem Centroeropy“, z čehož pak čs. politikové vyvozovali, že „nám může

zajímavost

Kancléř prezidenta Beneše Jaromír Smutný přiblížil v této souvislosti Benešovu představu o budoucí Evropě: „Očekává, že Rusko a Slovanské budou v ní hrát převážnou roli. Odůvodňuje to tím, že Rusové dokázali (respektive dokáží) touto válkou svoji schopnost životní, pracovní, duševní a organizační. Sblíží se s Evropou a po válce nikdo si ani na bolševismus nevzpomene. Zapadne to všechno do nového řádu evropského... Bude tu tedy jedině Rusko jako jediná evropská velmoc.“

zajímavost

Komunisté na jedné straně uznávali exilovou vládu jako vůdčí orgán odboje, ale současně vytvářeli zvláštní politické seskupení, které působilo vedle vlády a vykonávalo na ni tlak; od konce roku 1941 začali formovat tzv. socialistický blok, v němž se sdružovali exiloví představitelé stran hlásících se k socialismu – národně socialistické, sociálně demokratické a komunistické. Se socialistickým blokem počítali do budoucna v souvislosti se svými budoucími mocensko-politickými záměry.

BENEŠ Edvard

(28. 5. 1884 v Kožlanech na Rakovnicku –
3. 9. 1948 v Sezimově Ústí)

Edvard Beneš byl významným českým a československým politikem. Narodil se jako nejmladší syn rolníka. Po studii na gymnáziu a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy odjel studovat na pařížskou Sorbonnu. Svá studia zakončil roku 1908 získáním titulu doktora práv (v Dijonu) a o rok později složením rigorózních zkoušek v Praze. Posléze učil na obchodní akademii v Praze a působil jako docent na Filozofické fakultě pražské univerzity.

Během první světové války se aktivně účastnil protirakouského odboje a pomáhal při zakládání domácí odbojové organizace Maffie. V září 1915 odešel do Paříže a pomáhal zde spolu s M. R. Štefáníkem organizovat odboj. Postupně se stal nejbližším spolupracovníkem T. G. Masaryka.

Po vzniku Československé národní rady v ní Beneš zastával funkci generálního tajemníka. Díky jeho diplomatickým schopnostem byla rada v roce 1918 uznána za oficiální představitelku československého státu. Po vzniku Československé republiky byl od listopadu 1918 do prosince 1935 trvale členem vlády ve funkci ministra zahraničí, v letech 1921–1922 též premiérem. Působil rovněž ve vznikající Společnosti národů, nejprve jako předseda valného shromáždění a následně jako člen Rady a Bezpečnostního výboru.

Jako ministr zahraničí prosazoval především spojenectví s Francií, s níž Československo uzavřelo v lednu 1924 spojeneckou smlouvu. Dále se orientoval na balkánské země, Jugoslávii a Rumunsko, s nimiž utvořila ČSR tzv. Malou dohodu. Zároveň uzavřel v roce 1935 spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem. Po abdikaci T. G. Masaryka roku 1935 byl zvolen druhým prezidentem Československé republiky a tuto funkci vykonával až do října 1938, kdy po přijetí mnichovské dohody abdikoval a odešel do exilu. Právě „Mnichov“ pro něj představoval trauma a Beneš usiloval o jeho odčinění. Po okupaci zbytku republiky Německem (březen 1939) prohlásil „mnichovskou dohodu“ za neplatnou.

Od roku 1940 vykonával funkci exilového prezidenta a postupně se mu podařilo získat uznání spojeneckých států. Usiloval o posílení pozic budoucí obnovené ČSR. Vzhledem k předcházejícím událostem však přestal bezmezně důvěřovat západním mocnostem a za garanci poválečného Československa pokládal spíše spojenectví se SSSR, s nímž také v prosinci 1943 uzavřel spojeneckou smlouvu.

Po osvobození a obnově Československa se opět ujal funkce prezidenta. Tuto funkci vykonával až do počátku června 1948, když předtím přijal demisi demokratických ministrů a umožnil tak Gottwaldovi sestavit novou vládu. Poté se v květnu t. r. neúspěšně pokusil vzepřít nástupu komunistické moci, když odmítl podepsat novou Ústavu 9. května. V úřadu prezidenta jej vystřídal 14. června právě Klement Gottwald. Dne 3. září 1948 prezident Beneš v Sezimově Ústí zemřel.

případnout důležitá úloha“, snad i „úloha mostu“ mezi Západem a Východem. Změna zahraničně politické orientace u londýnské reprezentace nepřišla však naráz a nebyla bez problémů. A tak i po vstupu SSSR do války nezmizely u Beneše obavy z vývozu bolševické revoluce a ze záměru Sovětů prostřednictvím úspěchů na frontách druhé světové války bolševizovat Evropu, zejména pak střední a východní, jež považovaly za výsostnou sféru svého vlivu.

Tato myšlenka o rozhodující **roli Sovětů ve střední Evropě** už z Benešových úvah o zahraničně politické koncepci nezmizela. Přitom se však Beneš od začátku druhé světové války orientoval i na spolupráci se všemi státy, u kterých předpokládal zájem a vliv na uspořádání střední Evropy. K nim vedle velmocí Velké Británie, Francie, USA a SSSR řadil také Polsko a Jugoslávii, což přímo souviselo s pozitivně vnímanými hodnotami **slovanství** jako přirozený protipól ke všemu, co bylo spojováno s Německem. Přitom o Francii a Británii prohlašoval, že „zůstanou po válce daleko, budou mít své vlastní zájmy... proto chci dohodu s Polskem, proto chci, aby se Polsko dohodlo s Ruskem“; roli západních velmocí chápal víceméně jen jako „nepřímý faktor“, i když (jak zdůraznil v úvodu ke svým **Úvahám ke slovanství**) „naše sousedství s Německem a nebezpečí jeho Drang nach Osten nás nutí hledat podporu nejen na východě, nýbrž počítat také se západními sousedy Německa“, čímž měl na mysli především Francii. Na adresu polských, jugoslávských a také rumunských exilových politiků doporučoval, aby velmocenskou roli SSSR uznali jako nezměnitelný fakt. Prosovětská orientace byla vnímána jako životní nutnost.

Faktory, které stály u zrodu zahraniční politiky orientované na SSSR byly zejména dvojí: již připomenutá ochrana před německým nebezpečím (a záruka důsledného zúčtování s Německem a Maďarskem) a zajištění sovětské podpory při prosazování československých požadavků na mezinárodním fóru. Na formování zahraničně politické orientace na SSSR měla klíčový význam československo-sovětská smlouva o přátelství a poválečné spolupráci z 12. prosince 1943 uzavřená na dvacet let.

Po vstupu do války uznal Sovětský svaz exilovou čs. vládu v Londýně a Beneše jako hlavu státu, odmítl Mnichov se všemi důsledky a uznal Československo v předmnichovských hranicích. Československo představovalo první stát ve střední Evropě, který za války podepsal smlouvu s SSSR. Ačkoli mnozí čs. politikové (ale i cizí) upozorňovali na možná rizika plynoucí z podpisu takové smlouvy, Beneš byl přesvědčen o správnosti svého rozhodnutí, když se opíral o prohlášení sovětských politiků, že se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí poválečné ČSR. Jeho politickou strategii podpořily výsledky teheránské schůzky na přelomu listopadu a prosince 1943, které nesporně posílily pozici Sovětského svazu, kdy se zde Stalin legitimoval před světem jako uznávaný partner a představitel světové velmoci.

Benešova cesta do Moskvy spadala do doby, kdy se poměr mezi Sověty a Západem jevil v nejlepším světle. Shodou okolností dorazil Beneš do Moskvy těsně po teheránské konferenci. Když britský letoun Liberator, který Benešovi zapůjčili Britové, přistál na britské základně v poušti nedaleko Bagdádu, už tam na něj čekal (spolu s čs. velvyslancem v Moskvě Z. Fierlingerem) zástupce sovětského ministerstva zahraničí A. Kornejčuk. Stalin si vybral právě tohoto ukrajinského spisovatele, který na rozdíl od většiny bolševických diplomatů byl vzdělaným mužem s uhlazeným a příjemným chováním. V důsledku nepříznivého počasí a také pro Štalinovo zaneprázdnění v Teheránu zůstali deset dnů na tomto letišti, aby pak pokračovali v cestě přes Baku a následně vlakem do Moskvy. A tak čekání trávil Beneš s tímto literátem diskusemi i o choulostivých politických otázkách, což na Beneše silně zapůsobilo stejně jako po čtyřdenní cestě noční zastávka v rozbitém Stalingradu. Na moskevském Kurském nádraží byl pak 11. prosince se všemi nejvyššími počtami uvítán jako hlava státu. „Masírování“ Beneše pokračovalo: oficiální banket v Kremlu, spolu se Stalinem účast na slavnostním představení Rimského-Korsakova *Sněguročky*

Uvedená textace smlouvy pak vedla hlavní její obhájce (vedle E. Beneše jimi byli i H. Ripka a J. Masaryk) k prohlášení o důkazu sovětského nevměšování a potvrzení československé nezávislosti, když argumentovali změnami, kterými prochází sovětský režim vnitropoliticky i mezinárodně. Poukazovali na patriotismus sovětské politiky, demokratizaci vnitřního života, na rozpuštění Kominterny (v květnu 1943), na protřzení mezinárodní izolace i vstup Sovětského svazu do „rodiny“ velmocí. Uvedené nové jevy zejména Beneš značně zobecňoval, když v nich neviděl *taktický manévr sovětské politiky*, ale, jak poznamenal po svém návratu z Moskvy v londýnské Státní radě, „přirozený postoj a vývoj zvítězivé revoluce, jdoucí prostě svou zákonitostí dopředu, sociologicky zcela vysvětlitelný“, přičemž ještě dodával, že „nemyslím ostatně, že celý tento vývoj je už dnes ukončen“. Ze své návštěvy v Moskvě se vrátil Beneš spokojený. Mnichovská pohana měla být odčiněna.

Beneš usiloval, aby smlouva nebyla jen ochranným štítem proti Německu, nýbrž svým způsobem i proti politickým a mocenským ambicím Stalina. Iluze, které se v roce 1943 mohly zdát i pochopitelné, byly už v dalších měsících následujícího roku (1944) korigovány po vstupu Rudé armády do Maďarska, Polska, na Podkarpatskou Rus. Sovětská zahraniční politika si zajišťovala plody svého vojenského vítězství a svou novou velmocenskou pozici, a to bez ohledu na spojenecké závazky. Pro Beneše to byla první vážná prověrka správnosti jeho zahraničně politické orientace, kterou nemohlo zvrátit Stalinovo slavnostní ujišťování o respektování suverenity malých států, kterého se dostalo čs. politikům v březnu 1945 při jejich setkání se sovětskými představiteli v Kremlu.

Pro **vztah Beneše a londýnského exilu ke komunistům**, tedy k moskevskému vedení KSČ, měly klíčový význam *rozhovory* vedené během jejich pobytu v Moskvě *v prosinci 1943*. Předcházely jim již pravidelné schůzky mezi oběma reprezentacemi v Londýně, při nichž komunisté však odmítali účast v exilové vládě. Podle nich by měla činnost londýnské vlády skončit v okamžiku osvobození Československa. K šesti jednáním v Moskvě mezi prezidentem Benešem a moskevským vedením KSČ (Gottwald, Šverma, Kopecký, Slánský) došlo mezi 13. až 19. prosincem 1943.

Komunisté neformulovali otevřeně svou představu o socialistické přestavbě poválečné republiky, ale výlučně hovořili o svém budoucím podílu na moci a požadovali odstranění „národních zrádců a kolaborantů“.

(Sněhurky) ve Velkém divadle, a to opět s vlajkoslávou a dlouhotrvajícím potleskem. Takto náležitě „zpracován“ probíhala pak v Kremlu jednání. Na jejich závěr pozval Stalin Beneše do své pracovny k velké mapě střední Evropy, na níž si maršál zakresloval svou představu západních hranic Sovětského svazu (vč. nových hranic Polska podél Odry). Trímaje tužku v ruce se ptal Beneše, co by chtěl. Když Beneš odpověděl, že nemá zájem o německá území, že snad by mohlo jít jen o vyrovnání hraničních výběžků, jako například u Kladska, Stalin hbitě zaškrtnul kladskou oblast k Československu, přičemž se divil, že Beneš nic víc nechce.

zajímavost

Ochrana před možným nebezpečím ze strany poválečného Německa byla v *čs.-sovětské smlouvě „ošetřena“* v čl. 3, kde se mj. uvádělo, že v případě zavlčení jedné ze smluvních stran do válečných akcí s Německem, „které by obnovilo svou politiku „Drang nach Osten“, neb s kterýmkoli ze států, který by se spojil s Německem přímo neb v jakékoli formě v takové válce, druhá Vysoká smluvní strana neprodleně poskytne Smluvní straně, zavlčené takovým způsobem do

K dalším požadavkům komunistů především patřilo:

- zesílení aktivit domácího odboje (zejména partyzánského boje);
- uplatňování zásady rovný s rovným při řešení „slovenské otázky“;
- Sudety budou prohlášeny za součást republiky, nutno rozlišovat mezi „aktivními“ Němci a antifašisty;
- prioritou zahraniční politiky bude spojení se SSSR;
- zavedení soustavy národních výborů (zemských, okresních a místních);
- ustavení Národní fronty (NF) s prioritním postavením bloku tří socialistických stran – komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů;
- vydání prezidentských dekretů.

Benešova jednání s komunisty neskončila žádnou závaznou dohodou, přispěla však k vyjasnění vzájemných stanovisek. Hned na úvod těchto jednání Beneš považoval za nutné říci, že „jednota politických stran má platit i nadále, řadu let po válce, abychom mohli vybudovat novou republiku moderní, která sice bude navazovat na prvou republiku, ale bude značně přeměněna zvláště v ohledu sociálním“. Komunistům přiznal Beneš po válce pozici nejsilnější politické strany v republice, včetně práva na předsedu vlády a obsazení důležitých ministerstev.

poválečných akcí, veškerou vojenskou i jinou podporu a pomoc, které jsou jí k dispozici“. Následující čl. 4 pak uváděl, že „Vysoké smluvní strany... budou jednat ve shodě se zásadami: vzájemného respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu“. V záležitosti Podkarpatské Rusi přislíbil Stalin zachování předmnichovského teritoria, tedy vč. této východní části republiky se „zvláštním autonomním statutem“, když prohlásil, že „Podkarpatská Rus bude Československu vrácena. Uznali jsme předmnichovské hranice Československa, a tím je to jednou provždy vyřešeno“.